

DİVAN ŞİİRİNDE OCAK

Halil ÇELTİK*

Özet

Edebiyat hayatın bir çeşit aynasıdır. Şair ve yazarlar doğrudan veya dolaylı olarak içinde yaşadıkları kültürün öğelerini şiire taşırlar. Şiirde bu kültür unsurlarının izleri görülür. Türk kültürünün şiire yansıyan öğelerinden birisi de ocak kavramıdır. Türk kültüründe ocak kavramının özel bir yeri vardır. Ocak, ateş yakılan yer manası dışında aile ocağı, asker ocağı, baba ocağı gibi ifadeler içerisinde de kullanılır. Ocak kelimesine zaman içerisinde türbe, adak adanan yer, tekke gibi manalar da yüklenmiştir. Özellikle Alevi-Bektaşî geleneğinde ocak kelimesi daha farklı manalara gelir. Ocağın dinî hizmetleri yerine getiren ve dede, mürşit, pir gibi isimlerle de anılan görevliler manası da vardır. Bu yazıda, ocak kelimesinin Klasik Türk Edebiyatındaki veya diğer adıyla Divan şiirindeki kullanımı araştırılmıştır. Kelimenin genel manasına kısaca değinildikten sonra, Alevi-Bektaşî literatüründeki karşılığı ve onunla bağlantılı olan askerî terim anlamına ilişkin şiir örnekleri üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Ocak, divan şiiri, tekke, abdal, derviş, asker

“OCAK” (COOKER) IN OTTOMAN POETRY

Abstract

Literature is mirror of life. Poets and writers are carrying (directly or indirectly) the elements of the culture in which they live poetry. Traces of this culture are the elements of poetry. The fireplace, one of the items of the Turkish culture is reflected in poetry. The fireplace -as a concept- has a special place in Turkish culture. Apart from its meaning as a fireplace at home, it stands for other meanings such as military center, dad's home and shrine as well. As the time passes, it has also started to be used for shrine, dergah, place of sacrifice. Besides, fireplace has various meanings especially in Alawi-Bektashi belief. Here in this belief, it stands for grandfather, mentor, patron saint who fulfill their religious services. In this article, the use of "fireplace" in Classical Turkish Literature -also known as Divan poetry- is investigated. After touching upon the general meaning of this word briefly, it focuses on its equivalent in Alawi-Bektashi literature and its related military meaning.

Keywords: Ocak (Cooker), Ottoman poetry, dergah, dervish, soldier

* Yrd. Doç. Dr., Gazi Üniversitesi, Gazi Eğitim Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Ankara /Türkiye, (hceltik@gazi.edu.tr, halilceltik@yahoo.com)

Giriş

Hemen bütün milletlerde olduğu gibi Türklerde de ateşin büyük bir yeri vardır. Bu sebeple ateş etrafında önemli bir kültür gelişmiştir. Ateş ve ateşle bağlantılı geniş bir kelime kadrosu gerek kültür hayatımızda gerekse onun bir göstergesi olan edebiyatımızda çokça kelimelerdendir. Ateşle ilgili fazlaca kullanılan kelimelerden biri ocaktır. Ocak kelimesi o kadar önemlidir ki onu içeren çok sayıda deyim üretilmiştir. Bunlardan hemen akla gelenleri ocağı tütmek, ocağı sönmek, baba ocağı, asker ocağı ifadeleridir.

Ocak kelimesinin kullanım yerine göre birden fazla manası vardır. Türk Dil Kurumu tarafından hazırlanıp web sayfasında yayımlanan Büyük Türkçe Sözlük'te ocağın 11 manası verilmiştir. Bunlardan ilki temel sözlük anlamıdır: "1. *Ateş yakmaya yarayan, pişirme, ısıtma, ısınma vb. amaçlarla kullanılan yer.*" Kelimenin aynı sözlükteki terim veya kavram karşılıkları ise şöyle sıralanmıştır: "7. *Aynı amaç ve düşünceyi paylaşanların kurdukları kuruluş veya toplandıkları, görev yaptıkları yer*, 9. *Yeniçeri teşkilatını oluşturan odalardan her biri*, 10. *Ev, aile, soy*, 11. *Halk hekimliğinde bir önceki kuşaktan el verme suretiyle aktarılan bilgileri kullanarak belirli bir şikâyeti veya hastalığı iyileştirdiğine inanılan aile.*" Kurumun Türkiye Türkçesi Ağzları Sözlüğü'nde de ocak için "Türbe, adanılan yer, eski ve soylu aile" karşılığı verilmiştir.

Asker ocağı ifadesinden anlaşılacağı üzere, Osmanlılarda ocak kelimesi askeri bir terimdir. Bu manada kapıkulu ocaklarına bağlı anlamında ocaklı terimi kullanılmıştır. Bu askerlere verilen veya babadan oğula geçen mülklere yurtluk-ocaklık denilmiştir (Akdağ, 1995: 238; Akdağ, 1995a: 39). Kelime böylece tumar ve has manası da kazanmıştır (Şemsettin Sâmî, 1989: 1003).

Burada ocak kelimesinin etimolojisi ve bütün anlamları üzerinde durulmayacaktır (Bu konuda bkz. Türk 2009: 251-257). Bizim söz konusu edeceğimiz şiir örnekleri, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü'nde ocak için verilen malarla yakından ilgilidir:

"*Yeniçeri teşkilâtı hakkında kullanılır bir tabirdir. Teşekkül kendisini Bektaşiliğe bağlı saydığı için bu tabir meydana gelmiştir. Ocak, aleltlak teşekkül (kurum) yerinde de kullanılmıştır.*" (Pakalın II/711). Askerî terim olarak ocak kelimesiyle birlikte kullanılan ocak ağası, ocak başçavuşu, ocakbaşı, ocak bezirgâni, ocak beytûmalcisi, ocak bölükbaşları, ocak hasekisi, ocak imamı, ocak kâtibi, ocaklı, ocaklık gibi tabirler de vardır. (Pakalın II/711-714).

Ocağın aynı sözlükteki bir manası da şöyle belirtilir: "*Bektaşî tekkelerinin meydan odalarında kiblenin olduğu yerdeki ocağın adıdır. Ocak bulunmayan meydana köşenin biri ocak ittihaz edilir. Ocağın bir tarafında Seyyit Ali postu, öbür tarafında Horasan postu vardı.*" (Pakalın II/711).

Sözlüklerde ocağın aile, soy, sülâle manasına vurgu yapılmaktadır. Bahattin Ögel'in ifadesiyle, "Ocak, ailenin temel sembolüdür." (2002: 495).

Ocak kelimesi, bütün bu manaları yanında Alevilik ve Bektaşilikte özel bir kavramı da karşılar: "*Alevilikte ocak kavramı; dede, seyyid, pir, mürşid, rehber gibi adlarla da anılan dinsel hizmetleri gören kişilerin ailelerini, soylarını nitelemek üzere kullanılan bir kavramdır. Bu ailelerden gelenlerin bir dede ocağından geldiklerini de belirtmek üzere ocakzâde kavramı da kullanılmaktadır.*" (Yaman 2011: 48).

Divan Şiirinde Ocak

Yukarıda görüldüğü gibi, ocak kelimesinin birbiriyle ilgili değişik manaları vardır. Bunlar içerisinde askerî bir terim manası ve aile, soy manaları öne çıkmaktadır. Bunun yanında bir de Alevi-Bektaşî topluluklarda kullanılan manası vardır. Bu yazıda, divan şiirinde ocak kelimesinin şiirde kültürel bir malzeme olarak nasıl kullanıldığına kısaca bakılacaktır. Kelimenin genel manasına ilişkin birkaç örnekten sonra asıl konumuz olan Alevi-Bektaşî kültüründeki ocak kavramı üzerinde durulacak ve Bektaşilikle ilgisi sebebiyle askerî terim olarak kullanımına dair örnekler incelenecektir.

Usta şairler, çeşitli edebî sanatlar çerçevesinde anlamı mecaz ile hakikat arasında gidip gelen ifadeler kullanarak şiire anlam zenginliği ve derinliği katarlar. Bunu yaparken de kullanılan kelimeyle ilgili değişik çağrışımlara yer verirler. Bu sebeple şairler, ocağın geçtiği beyitlerde abdal, kalender, ıfık, torlak vb. kişi veya topluluklara yer vererek bu kelimeye dede, pir, mürşit gibi manalar yüklerler. Daha çok Bektaşiliğe benzeyen ve Rumeli'de yaygın bir grup derviş olan ıfık, genellikle abdâl ve kalenderi ile eşanlımlı kullanılır (Köprülü 1935: 31-34; Gölpınarlı 1977: 166-167; Kurnaz 1996: 97-99).

Bunun yanında şiirde kullandıkları teber, tiğ, kılıç gibi kelimelerle ocağa askerî bir terim manası da kazandırır. Örneklerin çoğunda ocak kelimesini tekke, dergâh (Kurnaz 1996: 102), bir şeyin merkezi veya kaynağı manasında kullanırlar. Divan şairleri, şiirlerinde ocak kelimesini yukarıda bahsedilen manaların hepsini de karşılayacak şekilde kullanmışlardır. Bazı şiirlerde de ocak kelimesine herhangi bir anlam yüklemeyen bilinen manasıyla kullanırlar. Mesihî'nin beytindeki ocak, bildiğimiz ateş yakılan yer manasındadır. Beyitte ocakla uyumlu olarak kara, kurum, tutuşmak gibi sözcükler de geçmektedir. Çekilen âh da ateşlidir. Bu durumda şair kendisini bir ocağa teşbih eder:

Andıkça kara yüzlü rakibi iderem âh
Niteki kurum çoğ olcuk tutuşur ocak (Mesihî G 124/4)

Mesihî gibi Fuzûlî de şu beytinde ocak kelimesine yer verirken kendisini sürekli yanan bir ocak olarak tanıtır:

Zâhidâ gör sîne çâki şu'lesin bizden sakın
Bir ocağız biz ki sûzandır der ü dîvârımız (Fuzûlî G 120/2)

Ocak, daha çok bilinen manası ateş yakılan yer manasında kullanıldığında, ocağına su koymak deyimiyile birlikte şiire konu olur. Hayâlî Bey, gül üzerine yağmur yağmasını hüsnitalil içerisinde gülün sevgilinin yanağına öykündüğü için cezalandırılması şeklinde yorumlar:

Rûy-ı nigâra öyküneli gül Hayâliyâ
Su koydu ebr gülşen-i bâğın ocağına (Hayâlî G 343/1/5)

Figânî de benzer bir manayı şu beytinde yine hüsnitalil sanatıyla birlikte işler. Gül, sevgilinin yanağına benzediği için çiğ taneleri onun ocağına su koymaktadır:

Gül ruhlarına kendüyi benzettiği için
Jâle söyündürür su koyup gül ocağını (Figânî G 91/3)

Şairler ocağına su koymak deyimini bazen kendilerini övmek için de kullanırlar. Meselâ Hayâlî Bey, benim taze, yeni, özgün gazellerim diğer şairlerin ocağına su koydu derken kendisini bu deyim yardımıyla över:

Beyti ocağına su koyan cümle şairin
Cânâ Hayâlî'nin gazel-i âbdâridir (Hayâlî G 142/42/5)

Ocağın temel manasıyla kullanıldığı şiirlerin sayısını arttırmak mümkündür.

İshak Çelebi'nin şu beyitlerindeki ocak kelimesiyle birlikte kullanılan melâmet, gayret, nûr eylemek, dede ifadeleri aynı zamanda tasavvufî manaları da olan sözcüklerdir:

Yakalım gayret ocağında melâmet odunu
Raht u bahtı salıp ol âteşe nûr eyleyelim (İshak G 186/4)

Gayret ocağında serkeşlik iden avret gibi
Meskenet küncinde ammâ hâkden kemter dede (İshak G 231/4)

Ocak/Tekke

Türkiye Türkçesi Ağzları Sözlüğü'nde ocağın “türbe, adanılan yer” manasına geldiği belirtilmiştir. Hayâlî Bey'in şu beytinde ocak sözcüğü bu manadadır. Kelime tasavvufi bir kavram olarak tekke manasına da gelmektedir. Beyitteki er ocağından kasıt hem askerler hem de tekkedeki âşıklardır. Şâh da hem sultan hem tekkenin şehidir. Beyitteki ocak ve kurban sözlerinde türbelere kurban adanmasına işaret vardır:

Sinemın dâğın görüp uşşâk teslim oldular
Er ocağıdır benim şâhim buna kurbân akar (Hayâlî G 128/12/3)

Gelibolulu Mustafa Âli de Hayâlî Bey gibi ocak kelimesini kurbanla birlikte kullanır. Beyitte ocak, gönül tekkesi olarak ele alınmış, sinedeki can da bu tekke veya ocağa bağışlanmak için bekletilen kurbana benzetilmiştir. Bu örnek, ocak kelimesinin tekke manasına geldiğini açıkça ortaya koyması bakımından dikkate değerdir:

N'ola cân murgını kurbân için sînemde saklarsam
Yine bu tekyegâh-ı dil benim kendi ocağımdır (Âli G 308/2)

Emrî de yukarıdaki örneklere benzeyen bir söyleyişle sinesindeki canını ocağa kurban etmekten bahseder:

Gamun dâğına sînemde idersem n'ola cân kurbân
Muhıbb-i pîr-i ışkâm ol benim eski ocağımdır (Emrî G 163/4)

Hayâlî Bey, yeryüzündeki yeşillikleri, çokluğu sebebiyle dünyayı kaplayan Osmanlı askerine, kırmızı renklerinden dolayı da laleleri Kızılbaş ocağına benzetmiştir:

Sebzeler rûy-ı zemîni tutdı Osmânî gibi
Lâlelerle oldu her vâdi Kızılbaş ocağı (Hayâlî G 422/63/2)

Şu beyitte boynunu bükmüş mor renkli menekşe, melâmet ocağının/tekkesinin müridi olarak tanıtılmıştır:

Dâğ-ı siyehim gördü melâmet ocağıdır
Baş eği mürid oldu bu ocağa benefşe (Hayâlî G 384/82/2)

Şu beyitteki ocak da tekke manasındadır. Bu ocakta her şeyden soyutlanan aşıklar vardır:

Efgâna andelîbi kaçan bâğa saldılar
Uryân-ı aşk olanları ocağa saldılar (Hayâlî G 155/66/1)

Cafer Çelebi'nin beytindeki ocak, hem ateş yakılan yer hem de tekke manasına gelecek şekilde kullanılmıştır. Beyitte, Musa peygamberin Tur dağında gördüğü ateşe telmih vardır:

Ocaklar Tûr-ı Mûsâ'dan yakar benzer çerâğı kim
Dıraht-ı simden itmiş ıyân her bir budağ âteş (Cafer Çelebi K 4/6)

Rahîmi kendisini, sinesindeki aşk yaralarından dolayı bir er ocağına, tekkeye benzetir. Dörtlükteki tecelli, rûşen çerağ, muhabbet şahı gibi ifadeler bu ocağın bir tekke olduğunu gösterir:

Tecellâ-yı cemâlün çeşmimin rûşen-çerâğıdır
Bu sinem nâr-ı şevkünle yanar bir er ocağıdır
Muhabbet şahının dil bir safâ-güster konağıdır
Halîlim Ka'be'dir hod dil anı sa'y it ziyâret kıl (Rahîmî Mrb 22/2)

Şiirde tekke ile meyhane zaman zaman birbirinin yerine kullanılır. Bosnalı Sâbit'in beytindeki ocak ifadesi meyhane anlamındadır. Beyitteki ocağın eskisi sözü de sıklıkla gidilip gelinen yer manasına gelir:

Ocağın eskisiyim ben de vardıkça harâbâta
Niçün sâkiler istikbâlîme bir kaç kadem gelmez (Sabit G 146/4)

Lebib'in bendindeki ocak-zâde sözü, çelebi ve nisbet-i neseb ifadeleriyle birlikte kişinin soyunun bir dede ocağından geldiğine işaret eder. Teber de bir çeşit derviş baltasıdır:

Şürefâdandır eşher-i lakabı
Dinse şâyestedir ana çelebi
Hem ocak-zâde cümle cedd ü ebi
Erişir Hızr'a nisbet-i nesebi
Hayli âli-tebârdır gonca (Lebib Muhammes 1/3)

Nehcî şu iki beytinde pir ocağına gelen dervişlerin yetişip eğitimlerini tamamlayacaklarını söyler. Pirin ocağına sadakatle düş de gör; kör, topal ve dilsiz olarak gelenler burada açılır:

Sıdk-ı derûn ile düşegör pîr ocağına
Kim nice kûr u ker gelir ebkemler açılır (Nehcî G 133/8)

Önce çimler yetişti, gül başa sonra geldi; ama burası er ocağı olduğu için gelenler er veya geç olsa da burada yetişir:

Gül sonra geldi bâğa evvel çemen yetişdi
Gûyâ er ocağıdır er geç gelen yetişdi (Nehcî G 330/1)

Kendini bir ocak olarak tanıtan Nigârî, ta kâlû belâdan beri yanıp sönmeyen bir ateşe sahip olduğunu söylerken muhabbetinin eskiliğine ve ocakta/tekkede sürekli yanan ateşe vurgu yapar:

Yanar âteş dem-â-dem nâ-bedîd olmaz minâremde
Biz kâlû belâdan ber'ocağız olmayız bî-od (Nigârî G 138/2)

Nigârî, Çayname isimli mesnevisinde methodilen kişinin mezarının meşhur bir ocak olduğunu söylerken burada ocağı Türkiye Türkçesi Ağızları Sözlüğü'nde belirtilen türbe, ziyaret yeri manasında kullanır:

Züvvârî kılar mezârı pür-nûr
Ol yerde odur ocağ-ı meşhûr (Nigârî, Çaynâme 411. beyit)

Ocak-Çerağ-Kaynak

Ocak kelimesi bir şeyin çok bulunduğu yer veya kaynağı manasında kullanıldığı zaman çeşitli tamlamalar içerisinde yer alır. Âşık genellikle dert çektiği için kendisini dert ve bela ocağı, yaşadığı hasret dolayısıyla hasret ocağı veya sevgiliye olan bağlılığını ifade ederken muhabbet ocağı gibi ifadeler kullanır. Hayâlî Bey'in şu beyitleri bu hususa birer örnektir:

Gör âşıkın tenindeki na'l içre dağını
Şâhım müşerref eyle muhabbet ocağını (Hayâlî G 398/15/1)

Seyr edenler öldüğümde sonra sînem dağını
Diyeler devrân söyündürdü belâ ocağını (Hayâlî G 398/16/1)

Hasret ocağında bir kül öksüzü mazlûm iken
Bâda verdi kalmadı sabr u karârı bülbülün (Hayâlî G 255/37/2)

Şu beyitteki ocak kelimesi Farsça terkip içerisinde aşk ocağı manasında kullanılmıştır. Beyitteki çerağ sözü de tekkede yakılan muumlara karşılık gelir; ancak buradaki mum âşığın kendisidir; muhabbet ateşiyle yanmaktadır:

Şimdi ocağ-ı aşka çerağ itdiler bizi
Yanıp yakıldığım kuru gayret belâsıdır (Fâzıl G 108/3)

Ocak sözcüğü, kelimenin ateş manasıyla da ilgili olarak çerağ, şem, mum yakmak ifadeleriyle birlikte kullanılır. Bu durumda ocak, diğer çerağların tutuşturulduğu ana kaynak olur. Burada ocak merkez tekke, tutuşturulan çerağlar da buradan yetişenlerdir.

Hayâlî Bey'in şu beytindeki ocak kelimesi, Alevi-Bektaşî literatüründeki anlamlarıyla ilgilidir. Hayâlî'nin sinesindeki yaralar dert ehlinin baş ocağı olduğundan beri Hacı Bektaş Ocağı çerağlarını oradan yakmaya başlamışlardır:

Dâğ-ı sinem ehl-i derdin olalı baş ocağı
Benden uyarır çerağı Hacı Bektâş Ocağı (Hayâlî G 422/63/1)

Âşık Çelebi, aşk erlerinin bulunduğu ocaktaki/tekkedeki çerağların hiç sönmeyeceğine işaret ederken aslında aşk ateşinin gönlünde açtığı yaralardan bahsedip bunların aslâ iyileşmeyeceğini belirtir.

Çiğerde âteş-i aşkıyla yanmış tâze dâğım var
Er ocağı gibi dâyim söyünmez bir çerağım var (Âşık G 83/1)

Hayâlî, şu beytinde devrinin ateşli şaraplarla geçtiğini ifade ettikten sonra bu ateşle harabat ocağını yakmaya talip olduğunu söyler:

Âteşin bâde ile geçti Hayâlî devrin
Umarım pîr-i harâbât ocağın yakasın (Hayâlî G 313/31/5)

Ocak, maden ocağında olduğu gibi bir şeyin en bol bulunduğu yer, kaynak manasına da gelmektedir. Hayâlî Bey ile Emrî, anlamca birbirini andıran beyitlerinde kendilerini aşk erinin ocağı/merkezi olarak gösterirler.

Yakıp her na'l-i sinem içine bir âteşin dâğı
Hayâlî her birin aşk ellerinde bir ocağ ettim (Hayâlî G 288/38/5)

Gönülde ârızun şevki çiğerde tâze dâğım var
Benim gerçek eri dehrin niçe yirde ocağım var (Emrî Kt 171/1)

Hayâlî Bey, ocak ve kurban sözlerine yer verdiği şu beytinde, sevgiliyi, sevgilinin kaşını gözünü güzellik kaynağı olarak ifade eder. Beyitte, ocağa/tekkeye kurban adanmasına da işaret vardır.

Cân u dil kurbânlarından kanlar olmazdı revân
Ehl-i hüsnün olmasa ol göz ile kaş ocağı (Hayâlî G 422/63/3)

Enverî de sevgilinin güzelliğini methederken ocaktaki/tekkedeki dert ehlinin mumlarını onun ateşe benzeyen kırmızı yanağından yakmalarını söyler:

Ko yansın dağlar şem'-i ruhun şevkiyle meclisde
Çerâğı ehl-i derd andan uyarsın bir ocağ olsun (Enverî G 199/2)

Âlî, er ocağında yanan kandile fitil yaraşmaz derken âşıkların mum misâli yanmalarına işaret eder:

Şu'le-i âhım yeter dâğımda n'eyler nâvekün
Er ocağında yanan kandile yaraşmaz fitil (Âlî G 816/2)

Şu örnekte ise mum kişileştirilerek ocaktaki dervişlere benzetilmiştir:

Şemle sarındı ak abâ geydi Âliyâ
Mihnet ocağın itdi yine ihtiyâr şem' (Âlî G 629/6)

Şair kendisini muhabbet ateşinin ocağı olarak tanıtırken ocak kelimesini hem ateş yakılan yer hem de muhabbetin merkezi manasında kullanır:

Ey Hayâlî çün ocağısın muhabbet nârının
Tarz-ı Husrev'den kelâmın sûzinâk olmak gerek (Hayâlî G 257/40/5)

Şu beytin ilk satırındaki fark, server, himmet çerâğı ifadeleri tasavvufî; ikinci satırdaki şah, devlet gibi ifadeler ise askerî kavramlardır:

Fakr eli serverleri himmet çerâğın yaktılar
Şâhlar ol kavmden devlet ocağın yaktılar (Hayâlî G 188/132/1)

Ocak-Abdal

Ocak sözcüğü, bazı örneklerde abdal kavramıyla birlikte kullanılır. Bu durumda da ocak tekkeye, abdal da dervişe karşılık gelir. Hayâlî Bey'in beytinde böyle bir kullanım vardır. Beyitteki ihtiyar kelimesi aynı zamanda tekkenin şeyhini de ifade eder; çünkü şeyh, ihtiyar ve pir kelimelerinin sözlük anlamı yaşlı demektir:

Abdâl olalı dâğ iledir iftihârımız
Mecnûn gibi ocağ eridir ihtiyârımız (Hayâlî G 197/6/1)

Hayâlî, bir âşık olarak kendisini Mecnun ile karşılaştırır. Tekke ve ocak sözcüklerini bir arada kullanan şair, gamı, yakıcılığından dolayı ocağa benzetir:

Tekye-i gamda benim abdal görse cünbüşüm
Bana Mecnûn derdi gel sen bekle kardaş ocağı (Hayâlî G 422/63/4)

Emrî, fena/yokluk ocağında muhabbet pirinin cezbesinin şevkiyle soyunmuş çok sayıda abdalın bulunduğunu söyler. İlk mısradaki uzun tamlama, söz konusu edilen muhabbetin büyüklüğüyle ocaktaki abdalların çokluğuna vurgu yapar:

Soyunmuş dest-i şevk-i cezbe-i pîr-i muhabbetle
Fenâ ocağına düşmüş niçe abdâlımız vardır (Emrî G 169/3)

Şair, vücudundaki dağ denilen yaraların çokluğundan bahsederken ocak ve abdal kelimelerini birlikte kullanır. Vücudunda o kadar çok yara vardır ki bunların üzeri pamukla kapatıldığında sanki ak şal bürünmüş gibi bütün bedeni pamuk altında kalmıştır. Beyitteki dert ocağı tamlaması, âşığın derdinin büyüklüğünü, onun bir dert madeni olduğunu ifade eder:

Dâğ-ı sînem derd ocağının yanık abdâlıdır
Penbedir sanma anın büründüğü ak şâlıdır (Emrî Kt 83/1)

Emrî çektiği elemin büyüklüğünü ifade etmek için kendisini dertlilerin baş ocağı, merkezi olarak tanıtır:

Dâğ-ı âteşnâk kim gam yakdı başım üstüne
Derd erinin ey dil-i abdâl o baş ocağıdır (Emrî Kt 95/2)

Derviş/Er ocağı

Ocak kelimesi bazen de abdal yerine er veya derviş sözcükleriyle birlikte kullanılır. Bu kullanım da esas olarak ocak-abdal kullanımından çok farklı değildir.

Emrî, muhabbet hankahının er/derviş/abdal/mürît ocağı olduğunu söyler. Dokuz katlı gökyüzünü de bu ocağın dokuz toplu çerağı, avizesi olarak gösterir:

Er ol gel yan muhabbet hânkâhı er ocağıdır
Bu nüñ eflâk anın bir dokuz toplu çerâğıdır (Emrî Kt 163/1)

Sun'î, gönlünü bir derviş ocağı/tekkesi/kaynağı olarak tanıtırken orada hiç sönmeyen çerağların bulunduğunu belirtir. Burada aynı zamanda türbelerde mum yakma âdetine de gönderme vardır:

Gönül derviş ocağıdır
Söyünmez er çerâğıdır
Yeri külhan bucağıdır
Gönül derviş olur derviş (Sun'î Mr 5/5)

Sun'î erler ocağına akılla değil aşkla girileceğine işaret eder. Işık dervişi şevkle, arzu ve istekle dünyayı gezmeyi ister. Dünyada bir külhanın kendisine yeteceğini belirtip kalender olarak bulunduğu yeri terk edip gezgin bir derviş olmayı tavsiye eder. Dörtlükteki ocak, ışık, şevk, külhan sözlerinin hepsi de ateş veya ocakla anlamca ilgilidir.

Ey gönül erler ocağında gerek ehl-i cünûn
Işık olup gezelim şevk ile dünyâyı bütün
Kûşe-i külhan olursa yerimiz bütün bütün
Gel kalender olalım terk-i diyâr eyleyelim (Sun'î Mr 8/5)

Aziz şeyh, üzümün kızı denilen şaraptan elini çekse ne var; çünkü ey güzelim, Sun'î o ocağın torlak eridir denilen beyitte şeyhin ihtiyar, kızın genç manası vardır. Torlak, bir önceki beyitteki ışık dervişine benzer bir kalenderi derviştir:

Duhter-i rezden elin çekse n'ola şeyh-i aziz
Ol ocağın güzelim Sun'î [de] torlak eridir (Sun'î G 63/5)

Yüreğinin yağını pervane, gözünün yağını mum eritirse ne olur ki ikisi de ocak eridir denilen beyitte ocakta/tekkede mumla aydınlatma yapılması ve pervanelerin bu ateşte can vermesi dile getirilir. Burada, ocak kelimesinin “aynı amaç ve düşüncüyü paylaşanların kurdukları kuruluş veya toplandıkları, görev yaptıkları yer” manasına uygun bir kullanım vardır:

Yüreği yağını pervâne gözi yağını şem'
Eridirse n'ola ikisi de ocağ eridir (Sun'î G 63/2)

Ziyâî, ocak erleri ifadesine yer verdiği şu beytinde küllî (hepsi, tamamı) kelimesini aynı zamanda ateş külü anlamını da çağrıştıracak şekilde kullanır:

Eylemiş bir kaç ocak erleri küllî zevkin
Duymuşuz kıssayı hep biz de kömür çiyneziz (Ziyâî Kıta 28/2)

Hâzık'ın şu beytindeki ocaklık sözü de aynı manada kullanılmıştır:

Çeşm-i terim piyâle ile hem-sifâl ise
Dâğ-ı ciğer de lâle ile bir ocaklıdır (Hâzık G 61/3)

Asker Ocağı

Selânikli Meşhûrî'nin Der-Vak'a-i Ocağ-ı Mülgâ-yı Yeniçeriyân der-Zımn-ı Sitâyîş-i Gâzî Hazret-i Sultân Mahmûd Hân-ı Adlî ibn Sultân Abdülmecîd Hân başlıklı şiirindeki ocaklı ifadesi, Yeniçeri ocağına mensup asker manasındadır:

Dedi ta'lîm içün resm-i kadîm üzre ocaklıdan
Murâdım etmedir tertîb-i asker pâdişâhâne (Meşhûrî K 5/33)

Rahîmî'nin ocağına su koymak deyimine yer verdiği beyitlerdeki sipah, subaşı, gazi kelimeleri ocak kelimesinin askerî manasına işaret eder:

Sipâh-ı gussanın ocağına su koymak olurdu
Vücûdum şehrine subaşı olsa dîde-i pür-nem (Rahîmî K 5/29)

Su koyup ocağına her sû yürüdü gâziler
Nâr-ı şevkıyla serây-ı dil-sitânın yaktılar (Rahîmî G 61/4)

Nedim'in beyitlerinde ocak kelimesi askerî terim olarak kullanılır. Özellikle ikinci beyitteki kuloğlu tabiri askeri bir ifadedir:

Ben ocağın âb-ı rûy-ı merdüm-i çeşmi iken
Hayf kim gerdûn beni tahrîb ü tebdîd eyledi (Nedim Kt 30/11)

Yakıp fûrûğ-ı rûhu tâze dâğ dâğımıza
Kuloğlu dil-beri âteş kodu ocağımıza (Nedim B 19)

Âlî'nin şu beytinde geçen ocak erinden maksat, asker ocağı ve buradaki askerlerdir:

Gitdi ayâli kaldı kül öksüzü ile zâr
Nâr-ı fırâka yandı hezârân ocağ eri (Âlî K 104/7)

Şu beyitteki ocaklık sözü, askerî bir terim olarak kapıkulu ocaklarına mensup askerlere verilen veya babadan oğula geçen mülkleri ifade ederse de burada âşîğin kendisini sevgiliye feda etmesi manasındadır:

Verdiler yurdluk ocaklık dil-i vîrân-şodemi
Aşka ser-beste zeâmet deyü hîn-i tahrîr (Hâzık K 6/33)

Şu beyitlerdeki ocaklı sözü, asker ocağına mensup manasındadır:

Bir kec-külâh ocaklıya oldum esîr kim
Etmez ihâta kıstına mâl-i reşen bana (Hâzık G 3/2)

Gâh divâna saçaklıyla vire zînet ü fer
Gâh meydâna ocaklıyla ide geşt ü güzâr (Lebîb K 16/35)

Bu ezâ-yı turukı emr-i imâteyle hemân
Kapı halkıyla ocaklıları etdi ta'yîn (Lebîb K 20/26)

Şu beyitteki ocak sözü asker ocağı manasındadır:

Oluş merdûd ocakdan kaldım âhir şöyle dirliksiz
Hemân âteşden ayrı ol şererveş kim kalır bî-cân (Şehrî K11/10)

Askerî bir terim olarak ocak sözünün kullanıldığı beyitte, teberdârân sözüyle buradaki askerlerin baltacılar ocağına mensup olduğu belirtilmiştir:

O verd-i bî-hazân-ı gülsitân-ı devlet aslında
Teberdârân ocağından şüküfte zât-ı yektâdır (Sâmî Tarih Kt 38/6)

Hayretî'nin dörtlüğünde ocağına su koymak deyimindeki ocak sözcüğü, bentteki şemşir, tîr sözleri ve Yahyalılar akıncı ocağıyla birlikte iham-ı tenasüp oluştuğundan dolayı şekilde asker ocağını da ifade eder:

Murg-ı cân alır birer şebbâzdır her tîrimiz
Ehl-i küfrün su koyar ocağına şemşîrimiz
Yüzümüz döndürmeziz düşman bin olsa birimiz
Câna başa kalmazız âlemde Yahyâlîlîrîz (Hayretî Mr 10/9)

Şu beyitlerdeki ocaktan çıkma sözleri, Yeniçeri ocağına kaydedilmek anlamında askerî bir ifadedir. Bu aynı zamanda saray görevlilerinin saray dışında görevlendirilmeleri veya görev yerlerinin değiştirilmesi de demektir.

N'ola berter olursa i'tibâr-ı lâle gülşende
Ocakdan çıkmadır mîr-i alemlikle çerâğ olmuş (Kâmî G 108/3)

San ocaktan çıkma yalın yüzlü bir mahbûbdur
Dâğ yakmış sine çâk itmiş misâl-i âşıkân (Şeyhülislam Es'ad, Tarih Kt 32/3)

Sonuç

Burada ocak kelimesinin divan şiirindeki kullanımı araştırılmıştır. Kelimenin şiirdeki genel kullanımından ziyade, bu kelimenin Alevi-Bektaşî inancındaki karşılığı üzerinde durulmuş ve divanlarda bu kullanıma ilişkin yer alan örnekler incelenmiştir. Ocak, genel anlamı yanında Alevi-Bektaşî inancında dini hizmetleri yerine getiren dede, pir gibi bir mana yüklenmiştir. Aynı zamanda türbelere, adak adanan yerlere de ocak ismi verilmiştir. Bunun yanında Yeniçeri teşkilâtının Bektaşîliğe dayandırılması sebebiyle ocak sözcüğü aynı zamanda askerî bir terim olarak da kullanılmıştır.

Şairler, ocak sözcüğünü kullanırken bu kelimeye daha çok tekke veya bir şeyin mekânı, kaynağı gibi anlamlar yüklemişlerdir. Bunun yanında kelimeyi asker ocağı olarak da kullanmışlardır. Ocak kelimesi tekke anlamıyla kullanıldığında bununla bağlantılı olarak şiirlerde ateş, kül; abdal, kurban, er, derviş gibi ifadeler yer verilmiştir. Askerî terim olarak kullanıldığında tığ, teber gibi araçlar da kelimeyi tamamlayıcı unsur olarak şiirde yer almıştır. Bazı örneklerde ocak kelimesinin hem tekke hem de meyhane anlamına geldiği tespit edilmiştir.

Kaynaklar

- Akdağ, Mustafa (1995): *Türkiye'nin İktisadî ve İçtimai Tarihi 1*, (1243-1453), Cem Yayınevi, İstanbul
- Akdağ, Mustafa (1995a): *Türkiye'nin İktisadî ve İçtimai Tarihi 2*, (1453-1559), Cem Yayınevi, İstanbul
- Âli (2006): *Gelibolulu Mustafa Âlî Divanı*, Haz. İsmail Hakkı Aksoyak, Harvard Üniversitesi, Yakınoğu Dilleri ve Medeniyetleri Bölümü.
- Âşık (1988): *Âşık Çelebi Divanı*, Haz. Filiz Kılıç (Hançerlioğlu), Gazi Ü., SBE, Yüksek Lisans Tezi, Ankara (Kültür ve Turizm Bakanlığı e-kitap Yayını).
- Birdoğan, Nejat (1992): *Anadolu ve Balkanlarda Alevi Yerleşmesi: Ocaklar-Dedeler-Soyağaçları*, Alev Yayınları, İstanbul.

- Birdoğan, Nejat (1992a): “Anadolu Alevi Ocaklarının Kuruluşu, İşlevleri, Yayınmaları”, *IV. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Bildirileri*, Cilt 1, Kültür Bakanlığı HAGEM Yayınları, Ankara.
- Cafer Çelebi (1983): *The Life and works of Taci-zade Ca’fer Çelebi: with Critical Edition of his Divan*, Haz. İsmail Erünsal, İstanbul Üniversitesi Yayını, İstanbul.
- Emrî (2002): *Emrî Divanı*, Haz. M. Ali Yekta Saraç, Eren Yayınları, İstanbul.
- Enverî (2001): *Ümmî Divan Şairleri ve Enverî Divanı*, Haz. Cemal Kurnaz-Mustafa Tatçı, MEB Yayınları, Ankara.
- Fâzıl (2005): *Fâzıl Hacı Tahir Efendi Hayatı ve Divanının Transkripsiyonlu Metni*, Haz. Metin Arpacı, Gazi Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Fuzûlî (1990): *Fuzuli Divanı*, Haz. Kenan Akyüz ve diğerleri Akçağ Yayınları, Ankara.
- Gölpınarlı, Abdülbâkî (1977): *Tasavvuftan Dilimize Geçen Deyimler ve Atasözleri*, İnkılap ve Aka Kitapevleri, İstanbul.
- Hayâlî (1945): *Hayâlî Divanı*, Haz. Ali Nihat Tarlan, İstanbul Ü. Edebiyat Fakültesi, İstanbul.
- Hayâlî (1992), *Hayâlî Divanı*, Haz. Ali Nihat Tarlan, Akçağ Yayınevi, Ankara.
- Hayretî (1981): *Divan Tenkitli Basım*, Haz. Mehmed Çavuşoğlu-M. Ali Tanyeri, İstanbul Ü. Edebiyat Fakültesi, İstanbul.
- Hâzık (1992): *Hâzık Mehmed Efendi’nin Hayatı, Edebi Şahsiyeti, Eserleri ve Divanı’nın Tenkitli Metni*, Hüseyin Güfta, Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi.
- [http://tdkterim.gov.tr/bts/\(20.07.2012\)](http://tdkterim.gov.tr/bts/(20.07.2012))
- İshak (1990): Üsküplü İshak Çelebi, *Divan Tenkitli Basım*, Haz: Mehmed Çavuşoğlu - M. Ali Tanyeri, Mimar Sinan Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Yay., İstanbul.
- Kâmi (1998?): *Edirneli Kâmi ve Divanı*, Haz. Gülgün Erişen Yazıcı, Kültür ve Turizm Bakanlığı E-Kitap Yayını.
- Karahan, Abdülkadir (1966): *Figânî ve Divançesi*, İstanbul.
- Köprülü, M. Fuat (1935): “Abdâl”, *Türk Halk Edebiyatı Ansiklopedisi*, Sayı: 1, İstanbul.
- Kurnaz, Cemal (1996): *Hayalî Bey Divanının Tahlili*, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul.
- Lebib (2003): *Lebib-i Âmidî, Hayatı, Edebi Kişiliği, Eserleri ve Divanının Tenkidli Metni*, Haz. İdris Kadioğlu, Doktora Tezi, Dicle Üniversitesi.
- Mermer, Ahmet (2004): *Kütahyalı Rahimî ve Divanı*, Sahhaflar Kitap Sarayı Yayını, İstanbul.
- Mesîhî (1995), *Divan*, Haz. Mine Mengi, AKM Yayınları, Ankara.
- Meşhûrî (2009): *Meşhûrî Divanı (Tenkitli Metin)*, Haz. Yaşar Aydemir-Halil Çeltik, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Nedim (1997): *Nedim Divanı*, Haz. Muhsin Macit, Akçağ Yayınları, Ankara.
- Nehcî (2003): XVII.yy. Divan Şairi Nehcî: Hayatı, Eseri, Edebi Kişiliği ve Divanının Tenkitli Metni, Haz. Neslihan Koç-İlknur, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi.

- Nigârî (2011): *Divan*, Haz. Azmi Bilgin, Kültür ve Turizm Bakanlığı E-Kitap.
- Ögel, Bahattin (2002): *Türk Mitolojisi (Kaynakları ve Açıklamaları ile Destanlar)*, 2. Cilt, TTK Yayınları, Ankara.
- Pakalın, Mehmet Zeki (1993): *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü II*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Sâbit (1991): *Bosnalı Sâbit Divanı*, Haz. Turgut Karacan, Cumhuriyet Ü. Yay., Önder Matbaası, Sivas.
- Sâmî, Arpaemîni-zâde Mustafa (2004): *Divan*, Haz. Fatma Sabiha Kutlar, Ankara.
- Seyyid Nigârî (2003): *Divan-ı Seyyid Nigârî*, Haz. Azmi Bilgin, Kule İletişim Hizmetleri Yayını, İstanbul.
- Sun'î (2002): *Gelibolulu Sun'î Divanı ve Tahlili*, Haz. Halil İbrahim Yakar, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi.
- Şehrî (1999): *17. Yüzyıl Şairlerinden Şehrî (Malatyalı Ali Çelebi): Hayatı, Sanatı, Divanı'nın Tenkitli Metni ve Tahlili*, Haz. Şener Demirel, Doktora Tezi, Fırat Üniversitesi.
- Şemseddin Sâmî (1989), *Kâmûs-ı Türki*, Çağrı Yayınları, İstanbul.
- Şeyhülislam Es'ad (2004): *Şeyhülislâm Es'ad Divanı*, Haz. Muhammed Nur Doğan, Metin Bankası Nüshası.
- Türk, Vahit (2009): "Ocak Sözü ve Ailesi", *Gazi Türkiyat*, Güz, Sayı 5.
- Yaman, Ali (2011): "Alevilikte Ocak Kavramı: Anlam ve Tarihsel Arka Plan" *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, Sayı 60.
- Ziyâî (2002): *Hasan Ziyâî Hayatı Eserleri Sanatı ve Divanı (İnceleme-Metin)*, Haz. Müberra Gürgendereli, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.